

## Marin Sorescu și *creative writing* sau efectul aripii de fluture (cu referiri la diaristica și metaliteratura soresciană)

Drd. Crihană Elena Luminița,  
Colegiul Național „Al. I. Cuza” Galați

**Motto:** „Doi scriitori, locuind în două vile pe versantele opuse ale văii, se observă unul pe altul. Unul dintre ei obișnuiește să scrie dimineața, celălalt după-amiaza. Dimineața și după-amiaza, scriitorul care nu scrie îndreaptă ocheanul spre cel care scrie. Unul dintre cei doi e un scriitor productiv, celălalt e un scriitor chinuit. Scriitorul chinuit îl privește pe scriitorul productiv umplând foile cu rânduri uniforme; manuscrisul crește într-un teanc de foi ordonate. În curând, cartea va fi terminată: un nou roman de succes, firește – se gândește scriitorul chinuit cu oarecare dispreț, dar și cu invidie. Îl consideră pe scriitorul productiv nimic mai mult decât un artizan abil, capabil să producă romane făcute în serie pentru a răspunde gustului publicului; dar nu-și poate reprima o puternică senzație de invidie față de omul care se exprimă pe sine cu o siguranță atât de metodică. Nu e numai invidie, e și admirație, da, admirație sinceră: modul în care scriitorul acela își pune toată energia în scris indică o anume generozitate, o încredere în a comunica, în a da altora ceea ce așteaptă de la el, fără a-și pune probleme introvertite. Scriitorul chinuit ar plăti orice numai să semene cu scriitorul productiv; ar vrea să-l ia drept model; cea mai profundă aspirație a sa, acum, este să devină el.”

(Italo Calvino, *Dacă într-o noapte de iarnă un călător*)

**Abstract:** *Creative writing Programe, initiated in the 60s at the University of Iowa by Paul Engle, had the butterfly effect, revolutioning the artistic world, mass-media and the university education through his new view upon art, spreading from the American Midland to the entire Europe, as well as to the countries from the communist enclave as a form of undermining totalitarianism and a way of opening the literary neo-modernist canon towards mass culture by promoting the bohemian ethos, the daily art, self-reference, by „routinizing writer's charisma”, which can be only be acquired through studying, giving up the academic rigour. The participation of Marin Sorescu and of some other important writers of the 60s – Alexandru Ivasiuc, Ana Blandiana, Cezar Baltag, Adrian Păunescu, Ștefan Bănuțescu, Nicolae Breban etc. - to this program and its influence upon the artistic act support the idea that the Romanian neo-modernist evazionism had had its origins in cultural and educational policies initiated into the American academic circles, which were far from the communist ideology.*

**Keywords:** *Creative writing Programe, neo-modernisme, canon, mass culture „routinizing writer's charisma”, educational policies*

Circumscrie unor politici culturale și educaționale postbelice de emancipare a maselor largi și de încurajare a categoriilor sociale marginale, cunoscute sub denumiri variate – cultură a maselor, cultură comercială [1], cultură globală, „mozaicată” (Abraham Moles), subculturi/culturi marginale [2], „hiperpolitica hoardei” și a „maselor plutitoare”(Peter Sloterdijk) [3], contra-cultură [4], programele americane precum „International Writing Program”/„Creative writing”, conceput încă din 1947 de Wilbur Schramm (1907-1987) și dezvoltat instituțional după 1967 la Universitatea Iowa de către Paul Engle (1908-1991), „The Era Program”, inițiat de Mark McGurl în California, continuat cu succes la Harvard [5] sau „Clarion Writers Workshop” [6], implementat mai întâi în Michigan și în San Diego, începând cu 1968, au avut rapid o răspândire globală și au început o revoluție culturală; în blocul comunist s-au propagat cu efectul aripii de fluture [7], au înnoit lumea artistică, mass-media și învățământul superior prin teoriile culturale și educaționale pe care s-au fundamentat. Răspândindu-se din Midlandul american în întreaga Europă, inclusiv în țările din enclava comunistă, aceste programe educaționale și culturale au marcat „începutul declinului gândirii curriculare moderne, declanșat de reconceptualism și umanism”. Aceste noi teorii/curente create de Wayne Huerbner, James McDonald, Abraham Maslow, Carl Rogers etc. au discreditat raționalitatea, pragmatismul, progresismul și obiectivitatea învățământului modern american și cereau „reumanizarea curriculumului” pe linia tradiției clasice și moderniste, cu recuperarea existențialismului, de vreme ce produsul educațional era nesatisfăcător, iar practica ignora nevoile

educaților. Acești noi arhitecți ai educației condamnau „gândirea cu capul în nori”, planarea în tatonări teoretice și diletantism, cum spunea Joseph J. Schwab, într-un studiu din 1969 [8]. Aceleași idei se regăseau și în analizării receptării culturii moderniste: majoritatea nu era capabilă să înțeleagă mesajul artei înalte, elitiste, în care „percepția umanului” este „invers proporțională cu „cantitatea de uman existentă în opera de artă” [9]. Ceea ce trebuie subliniat este că această gândire contestatară a anilor '60, așa-numita „gândire șaizeciopistă” [10], culminând cu manifestările din 1968 în întreaga lume, are o motivație antimodernistă și duce la ruptura de un „umanism sincretic” [11] al existențialismului și alienării postbelice. După ce s-a lăsat fascinată de studiul înfățișărilor malade ale marxism-leninismului în combinații insolite cu lingvistica, psihanaliza, literatura, fenomenologia, logica și morala, după ce a suferit, în anii '70, o „tăietură epistemologică” între structuralism și poststructuralism, gândirea occidentală a alimentat, în deceniile următoare, chiar „talazul postmodernist”, moment când a început, odată cu critica vehementă, căutarea „soluțiilor”: „primatul persoanei”, „religia individuală”, „experiența personală”, „raționalitatea estetică” pentru educarea „omului unidimensional” al lui Herbert Marcuse [12].

În timp ce în spațiul occidental programele de scriere creativă anunțau sensibilitatea postmodernistă, la noi s-au manifestat în literatură aspecte corelative ale fenomenului neomodernist. Realismul socialist nu epuizase resursele unei modernități care își consuma etapele mai rapid, mai intens, polarizant, într-o cultură oficială și una alternativă, superior valorică. Deschiderea spre Occident și spre Statele Unite, consecința directă a atitudinii lui Ceaușescu față de invadarea Cehoslovaciei, a favorizat dezvoltarea culturii alternative, dezaprobată de regim, dar talerate pentru a arăta lumii aparențele unui progres, a unei liberalizări. Se credea că România face pași înainte, dar, în realitate, se îndrepta spre un „neostalinism fără teroare”, paradoxul fiind acela că sub aparențele acordurilor economice și culturale și al intensificării relațiilor diplomatice strânse între Nixon și Ceaușescu în 1969-1970, se crea atât un context favorabil al dezvoltării regimului comunist, cât și agentul subminării lui [13]. Criza economică mondială a anilor '70 se resimțea și în România în presiunea asupra formelor produselor culturale, remodelate, devenite o marfă mai ieftină, economisirea resurselor (hartie, energie) devenind ridicolă [14].

Idealul cultural comunist declarat – „omul multilateral dezvoltat” – ce valorifica umanismul modernismului occidental, a asimilat ideile democratice ale culturii maselor și ale emancipării marginalului, secundarului, idei care s-au mulat pe ideologia comunistă; acceptarea ofertei burselor pentru a simula europenizarea, deschiderea către Occident s-a făcut fără mari rezerve și a fost calul troian al unei tacite bătălii ideologice și politice. În esență, scopul și conținuturile acestor programe au devenit o formă de subminare a totalitarismului comunist.

Pe de altă parte, ele au devenit o modalitate de largire a paradigmei culturale și a canonului literar (neo)modernist către cultura de masă prin promovarea ethosului boem, a artei cotidianului, a autoreferențialității, prin „rutinizarea carismei” scriitorului, care se poate deprinde prin studiu, prin renunțarea la rigorismul academic, prin deschiderea învățământului universitar spre formarea inițială și postuniversitară vizând standardizarea profesiei de scriitor.

Nu este lipsit de importanță faptul că Paul Engle, cel care a instrumentat programul despre care vorbim, a îndeplinit politici culturale stabilite de Casa Albă, cursurile susținute de el în Europa fiind o fațetă ce ascundea implicarea sa în Războiul Rece. Din CV-ul scriitorului american, care ar fi putut deveni, după studii, și pastor protestant, după cum era și un abil politician, reiese că era singurul poet din Departamentul de Stat în mandatul lui Kennedy. Ca manager al „International Writing Program”, Paul Engle a știut să obțină de la guvern (programul de Burse Fulbright) și de la corporații precum Fundația Rockefeller, Fundația Ford, „Vocea Americii”, UNESCO, banii și sprijinul necesare derulării programului [15].

Categoric, evazionismul și subversivitatea neomodernismului românesc au fost alimentate și de acele politici culturale și educaționale inițiate în cercurile academice americane, opuse ideologiei comuniste, pe care au subminat-o subtil, prin schimbările produse la nivelul educației, al mentalităților și al sensibilității artistice. Ele aduceau adierea libertății individuale râvnite, speranța democratizării prin artă, dorința emancipării culturale a maselor, imperativul inovării literaturii și al ieșirii din enclava comunistă și deschiderea spre elita artistică mondială unită – o utopie acceptată

de scriitorii români în care se putea trăi cu iluzia cosmopolitismului, măcar din când în când, la câte un congres/ festival internațional al scriitorilor ...

Universitatea din Iowa a fost prima instituție americană care oferea curriculum diversificat chiar din ultimele decenii ale secolului XIX și încuraja proiectele creative în mediul academic încă din anii '20 – '22. În 1936, Wilbur Schramm iniția primul workshop al scriitorilor și promova în intervalul 1965-1966 un program internațional de învățare prin televiziune și radio destinat elevilor și studenților din diferite țări, inclusiv cele comuniste (lucru petrecut și în România, în urma încheierii unui contract cu Agenția Statelor Unite ale Americii pentru Dezvoltare Internațională) [16].

În 1959 avea loc un important simpozion pe tema „Scriitorul în cultura de masă”, la care participanții – Paul Engle, Arnold Gingrich de la revista „Esquire”, Dwight Macdonald, Ralph Ellison, Mark Harris, Norman Mailer – relevau incapacitatea publicului larg de a-și însuși cultura elitelor și necesitatea adaptării scrisului la audiența de masă [17]. În 1966-1967, Paul Engle și soția lui, Hualing Nieh Engle, fondau „International Writing Program”, prototipul programelor de scriere creativă. De la înființarea sa, programul de rezidențiat a găzduit peste 1100 de scriitori din 120 de țări, făcându-și un renume prin suma celor aproximativ 40 de premii Pulitzer obținute de absolvenții săi și printr-un Nobel obținut de Orhan Pamuk, în 2006 [18]. Iowa devenea al doilea oraș al scriitorilor, după Edinburg, fără să fi avut tradiția academică a acestuia. În 1976, cei doi soți erau nominalizați la Nobel pentru Pace [19].

Analistii programului și ai operei lui Engle, în care întrevădeau o expresie a succesului literaturii de consum, subliniau din primii ani de directorat ai lui Engle rolul său de mediator cultural, importanța inițiativei workshop-urilor care contribuiau nu numai la dezvoltarea literaturii americane, ci și la propagarea unui fenomen de sociologie a culturii, cu implicații mondiale, „formă importantă de patronaj” reunind, într-un climat de pace, scriitori de pretutindeni: o „comunitate carismatică”, în care, pentru protestantul Paul Engle, carisma era mai curând un sinonim al talentului, decât comuniune spirituală. Programul presupunea predarea unui curs de literatură americană contemporană, cu exemple variate din „tradiția modernistă”: Baudelaire, Joyce, Yeats, Proust și chiar Flaubert. Într-un volum intitulat *Midland*, Engle vorbea despre tema înstrăinării scriitorului în epocă și de literatura de origine, oferind în Iowa un spațiu de exil care garanta libertatea de expresie [20]. Marin Sorescu a tradus câteva poeme scrise de Paul Engle, reținând haiku-ul *Un englez la Moulin Rouge* (Henri de Toulouse-Lautrec): „Un dandy cu fața de cal nechează la fete”, un *Portret de femeie* (Paolo Veronese) și un *Autoportret* (Vincent van Gogh), cu „expozii de culoare” pe fața „puțin întoarsă” spre lună, cu ochii ce dor și acuză [21].

Marin Sorescu a participat la *International Writing Program* al Universității din Iowa City în perioada 1971 –1972 [22], când era angajat la „Animafilm”. A sosit în decembrie, dar programul începuse de la 1 octombrie, ca anul universitar, și dura opt luni. Alexandru Ivasiuc fusese primul scriitor român bursier la Writers' Workshop în 1968 [23], urmat de șaizeciștii Ana Blandiana, Cezar Baltag, Adrian Păunescu [24], Ștefan Bănuțescu, Nicolae Breban, Nina Cassian [25] și de alții, postmoderniști (peste 25 de scriitori până în 2000) [26], programul continuând și astăzi. Influența lui asupra actului creator în spațiul literar românesc a fost covârșitoare și, credem noi, prea puțin studiată.

„Atelierul scriitoricesc internațional” reunea în fiecare sezon 15-20 de poeți reprezentativi din lume, adunați pentru a scrie poezie, proză, traduceri. În programul încărcat erau incluse vizite, ore de studiu și de creație, întâlniri cu scriitori și elevi, prezentarea literaturii țării de origine. Marin Sorescu a tradus din E. A. Poe, din Emily Dickinson, incluzând traducerile într-un jurnal; în *cenaclul săptămânal* de vinerea și în „șezători cu public” a avut ocazia de a-și prezenta poeziile și de a cunoaște „structura liricii multor popoare” „pe viu”, în „manifestarea ei prin unul din creatorii contemporani” [27]: Paul Endle, Colby și Elliot Anderson (SUA), Jose Naud (Brazilia), Mehrota și Gayatri Spivak (scriitori de origine indiană), Taufiq Ismail (Djakarta), Anadad (Israel), Stavros Deligiorgis (grec născut la Sulina, cu cetățenie americană) etc. În această perioadă, Marin Sorescu întreține corespondență cu Mircea Eliade, care-i trimite romanul *Noaptea de Sânziene*, scris în 1971 și nuvela *Costume de general* și care îi face chiar o vizită la Iowa City. Tot în acest context i-

a fost editat volumul de versuri bilingv *Rame – Frames* (Editura Eminescu în colaborare cu University of Iowa) și se pare că primul volum din *La Liliaci*, publicat în 1973, a fost înrâurit de experiența de la Iowa. Din jurnal reiese că lucra la o piesă istorică, a cărei acțiune se petrece în secolul XV – *A treia țepă*, dar tot de atunci datează și *Desfacerea gunoaielor*, „piesă de sertar, publicată în 1995. Călătorește la Chicago, la New-York și San Francisco – orașe „colțoase, adevărate Turnuri Babel” adunând oameni de pe cinci continente, dar și în Kentucky, unde, la universitate, se ține un curs de civilizație românească. Impresiile de călătorie, precum uimirea, crisparea de fachir, complexul lui Golesecu, dar și sentimentul de „cetățean al globului” sunt consemnate în confesiunea sinceră, cu elemente de cozerie, încredințată jurnalului. Când vorbește însă de cultură, e stăpân întotdeauna pe orice subiect [28]. Wall Street-ul, „cartier compact, spongios și absorbant ca un burete” al mondenității îi displace datorită ignoranței față de poezie: „A spune că ești poet, e ca și cum ai încerca să vinzi indulgențe papei. Chiar dacă te-ai da drept stafia lui Poe, n-ai avea mare succes. Ar trebui să explici cine a fost Poe.” [29]

Pentru Marin Sorescu, marele câștig al acelui program de opt luni era cenaclul de vineri după-amiază, când participanții își prezentau creația proprie și pe aceea a țării de proveniență. L-au impresionat brazilianul Jose Naud, indianul Mehrota, Anadad din Israel, un fin cunoscător al poeziei universale și Paul Engle, căruia îi admira umorul și capacitatea de a modera inteligent discuțiile. O puternică impresie i-a făcut Stavros Deligiorgis, conferențiar la catedra de literatură comparată, grec cu origini în Sulina, fire boemă, „un tânăr cu părul vâlvoi, în blue jeans”, poet și pictor, care l-a invitat în atelierul din beciul casei, arătându-i manuscrisele propriilor volume tipărite, ilustrate cu desene și fotografii originale și legate de el însuși. Să-l fi inspirat această vizită pe Marin Sorescu, care își ilustra volumele cu propriile desene, supraveghind atent editarea lor?

Deși mărturiile altor scriitori români la acest program sunt parcimonioase, constatăm, în primul rând, că participanții trăiau sentimentul unei solidarități de breaslă, a unei comunități elitiste, simțindu-se exponenții unei categorii care își declina apartenența (neo)modernistă – „scriitorul universal”, cosmopolit, mesager al culturii țării sale în cultura planetară. Dacă privim din acest unghi raporturile scriitorilor șazecești cu lumea artistică „din afară”, afirmațiile făcute de Mircea Cărtărescu în *Postmodernismul românesc* sunt parțial nedrepte; se pot aduce numeroase dovezi că scriitorii români șazecești nu erau perimați în raport cu fenomenul literar euro-american, ci sincronizați ca sensibilitate și reprezentări, cel puțin. Subscriem opiniei lui Aurel Codoban care, studiind fenomenul, afirmă că nu se poate vorbi de o ruptură categorică la nivel tematic și stilistic – nici cea ideologică nu este tranșantă –, trecerea de la Est la Vest în cultura postmodernă fiind mai degrabă „rezultatul basculării și transcrierii modernității în jurul uneia din temele sale” – „universalizarea comunicării, a traductibilității interculturale” [30] pe care postmoderniștii o apropiază în scop programatic. Literatura română cu formele sale evazioniste – „înaltă”, subversivă și esopică, pseudo-metafizică – a oferit formule de rezistență culturală anticomunistă, sincronizate Europei din punct de vedere imagistic, tematic, stilistic

Se știe, mișcarea culturală anticomunistă nu a fost numai națională, ci extinsă la nivel global, mai ales în timpul Războiului Rece, dirijată de SUA și de țări occidentale. Ar trebui să avem în vedere ideea că lupta anticomunistă a fost orchestrată din exterior; străinii (americani, francezii) studiau cu interes fenomenele literare din gulagul comunist [31]. În *Jurnal american*, Marin Sorescu nota că studenții americani cunoșteau mai bine politica României decât literatura ei, serile de poezie contribuind la redimensionarea percepției străinilor asupra culturii țării noastre, despre a cărei conducere, în ziare, „se scriau lucruri îngrozitoare” [32].

Pe de altă parte, trebuie avută în vedere maniera subiectivă, personală, originală a fiecărui participant de a valorifica training-ul. Îmbogățit cu această experiență, Marin Sorescu a descoperit în ea o cheie a propensiunii sale spre inovație, de vreme ce în neomodernismul românesc înnoirea și originalitatea au fost principii artistice fundamentale. Deschiderea spre prozaic, oralitatea, importanța acordată anecdoticului, formula poetică având o retorică neobișnuită, cu „poantă”, autoreferențialitatea, configurarea culminației și atenția acordată textualizării, însoțirea textului cu desene, atenția dată metaliteraturii receptării și educării unui public din ce în ce mai larg sunt elemente afine cu „euristica” actului creator predate la Iowa. Întrebat despre impresiile călătoriei în

SUA, Marin Sorescu răspundea că poemul *Nevermore*, publicat în România literară, sintetiza experiența trăită [33]. Adrian Păunescu a valorificat și experiența cenaclieră, iar pentru Nina Cassian, de exemplu, experiența de la Iowa a inclus în drama exilului nota patetică și compasiunea pentru destinul intelectualului din Est, „integrat” și „asistat” cu simpatie. Se știe, generația șaizecistă nu a avut, ca optzeciștii, acel simț al unității generației și nici deschiderea spre abordări teoretizante și programatice sistemice, care ar fi însemnat un risc în plus într-o cultură „dirijată” ideologic, ce interzicea întrunirile, asocierile și nu a avut nici posibilitatea derulării experimentelor colective, ca cele din cadrul atelierelor de la Iowa. Așa se explică faptul că experiența cenaclieră aparține postmodernismului nonconformist, deși s-ar cuveni discutat impactul aproape psihotic al experimentului numit Cenaclul „Flacăra”, vie demonstrație despre forța de manipulare a liderilor carismatici, în condițiile în care și Adrian Păunescu învățase la Iowa cum să devină carismatic. Sorescu însuși conducea, în 1981, un cenaclu de tineri scriitori la Craiova [34].

Au existat variate formule de contracultură / alternative la cultura oficială, aservită ideologic și care au pregătit terenul postmodernismului contestatar, pe lângă scrisul esopic, evazionismul oniric și neo-suprarealist; cenaclurile, revistele specializate, seminariile de poezie și teatologie, forme evazioniste și subversive, chiar dacă nu au impactul unui samizdat. Amintim că, aflat la conducerea revistei *Ramuri*, Marin Sorescu a făcut din această revistă un for cultural puternic, așezat „contra curentului”; luase inițiativa, fără acceptul politic, să organizeze la Craiova un festival internațional de poezie, cu aerul firesc al unui om de cultură implicat în proiecte internaționale.

Accesul la cultură se deschide nu doar pentru publicuri, ci către mase, prin „puterea imaginii”, a concretului, sinteticului, polifonicului [35]. Este un alt element pe care programele americane le-au exploatat, deschizând nișe postcomunismului postmodernist. Aurel Codoban se întreba dacă sunt postmoderne culturile societăților posttotalitare din Europa Centrală și de Est și care este relația lor cu „ceilalți” în condițiile unei izolări informaționale și constata că sincronizarea ține de sincronizarea valurilor generaționale, or acest lucru s-a produs, cu mici retardări, începând cu șaizeciștii; țările din blocul comunist, deși nu aveau acces la programele de televiziune occidentale și la infrastructura vestică, s-au sincronizat în anii ’70-’80, atât la nivelul reprezentărilor, al mentalităților, cât și al sensibilității artistului „universal”, deoarece comunismul reitiera, în fond, modernismul occidental înfloritor [36].

„Era individului” (Alain Renaut) oferă, așadar, poetului neomodernist șansa alegerii între „două capete de curcubeu” al lumii artistice, scria Marin Sorescu în *Tratat de inspirație* (1985): „experimentator de meserie, sprijinit și în fapta noului tip de emoție, dar și uneori în vorbe, mai mult în vorbe și în nonsensuri decât în sensuri. Deci modernist (suprarealist, dadaist, futurist etc.” și „agitator, megafon în piața mare, tribun, amprificator de ecouri sociale” [37].

Interesat de statutul poeziei și al artistului în ultimul pătrar al veacului XX, autorul are ideea alcătuirii unui „Atelier internațional de poezie” în 1982 [38] și face „încheierea provizorie” a tatonării unor concepte poetice importante, despre care se discută în orice atelier de scriere creativă, precum inspirația, imaginația creativă, creativitatea, viziunea, „gândirea nedeterminată”, reveria, intuiția, menirea artistului, inefabilul poeziei, relația cu politica, esteticul, textualismul/trăirea în text și prin intermediul textului, scrisul, ca traseu gnoseologic, comparabil cu inițierea neofitului [39] etc. Seria de interviuri din amintitul „tratat” de alteritate artistică reflectă idei emergente ale programului Iowa, fiind „o carte despre gândirea poetică actuală” [40]: „radiograma venirii ideilor la cap”, „cum visează poeții și ce se alege de visele lor, mobilul...inspirației, cu toate subdiviziunile ei: erotice, politice, cetățenești, filosofice, paremiologice, didactice etc.” [41]

Scriitorul a antologat 33 de dialoguri cu poeți contemporani, în legătură cu statutul artistului la răscrucea dintre milenii și epoci, adunate din conversații purtate la Congresul Mondial al Poeților de la Marrakech, în 1984, dar și din convorbiri anterioare, din perioada 1982-1984, la care se adaugă sute de traduceri din trei generații de poeți („patriarhii”, generația „care duce greul a scriitorilor de vârstă sa și tinerii). *Tratatul de inspirație* îi reunește pe spaniolul Justo Jorge Padrón, Günter Grass, Andrei A. Voznesenski, Hans Magnus Enzensberger, Alain Bosquet și Jean Clarence-Lambert, pe Tadeusz Rozewicz, Oskar Pastior, Walter Höllerer, W. S. Merwin, Mimmo Morina, Lawrence Ferlinghetti, pe argentinianul Rubén Verla, pe Tomas Tranströmer, pe japonezul

Kazuko Shiraishi, pe africanul Senghor. Pe Vasko Popa, scriitor iugoslav care a refuzat interviul, Sorescu l-a evocat în poemul cu neobișnuită cină, cu supă de broască țestoasă [42]. În calitate de „grefier al stării de grație”, el noatează totul pentru a lua pulsul poeziei. Schimbările de paradigmă artistică se întrevăd mai întâi din unghiul sensibilității poetice, căci există „mai multe tendințe decât în tabloul lui Mendeleev, de la „poezia agitatorică”, la „poezia dezagregării limbajului” (Jandl), de la „inspirația psalmică și imnică a lui Pierre Emmanuel, Padrón, Östen Sjöstrand până la experimentele la granița halucinației”(Michaux), „de la încorporarea aproape netransfigurată quasi-reportericească, de tip nord-american a realului, până la distilarea de mai multe ori a aceluiași real” [43]. Modernismul poetic își apără încă legitimitatea prin vocile acestor scriitori, dar presiunile noilor valuri și tendințe aduc o înnoire subversivă, coexistentă cu modelele consacrate. „În Franța și în lumea occidentală se practică o critică a limbajului (...) nu după sens, ci după structura poeziei”, iar unii poeți, din păcate, fac structuri, nu poezie, declara Alain Bosquet, deplângând ariditatea, lipsa dimensiunii afective a poeziei franceze contemporane, pe care ar dori-o exorcizată de pericolul de a deveni „o istorie a limbajului”, salvată prin „fervoarea în interogație”, de căutarea în structuralism a „fizicii totale a omului și a universului” – ar dori-o formă de cunoaștere și autocunoaștere. Din acest dialog se desprinde ideea că poezia franceză era eterogenă, că existau școli, grupări succesive în competiție, guvernate de „câte o revistă tiranică și exclusivistă”. Despre noutățile lumii artistice pariziene, Marin Sorescu vorbea cu competență de fin cunoscător [44]. Günter Grass aprecia o renaștere a cultului romantic al geniului în Germania Federală, într-o poezie pe care Marin Sorescu a numit-o „o poezie de flux” [45], o poezie care are și note mistice, „o undă vizionară, apocaliptică”, alternând cu poezia „deschisă cotidianului, politicului, socialului, concretului”, „luând pulsul vieții mărunte și banale, fără emfază retorică”( Nicolas Born, Michael Krüger, Eugen Theobaldy, Gerald Bisinger) Aceste formule coexistă cu o poezie „sarcastică, autoironică, pamfletară” sau cu aceea de tipul „poeziei în cascade” (Walte Höllerer), probabil generată de sentimentul culpabilității postbelice și de vitalitatea râsu-plânsului [46], sau cu „Gedichtgedichte – poezia poeziei descoperind absurdul și miraculosul limbajului” (Oskar Pastior). Höllerer, un spirit artistic asemănător cu Sorescu, propaga tehnicile foarte noi ale poeziei nord-americane (Olson) și cultiva „fragmentarea discursului liric, autocenzura, răsturnarea sensului, repetițiile simulând automatismul, pauzele, abolirea punctuației” [47]. Spaniolul Justo Jorge Padrón vorbea de „dinamism”, „proliferarea imaginii” [48], Lawrence Ferlinghetti era de părere că „micile detalii fac marea poezie”, iar sovieticul Andrei Voznesenski declara că improvizația și impulsul de a scrie sunt secretul scrisului. Americanul Allen Ginsberg se declara deopotrivă modernist, clasicist, budist, hipi, evreu, iar Sorescu îi face un portret pitoresc acestui poet care își recita poemele însoțindu-le cu muzica unui acordeon sau cu bătaia ritmică a unor bețișoare [49].

Metaliteratura soresciană pune în evidență confortul intelectual de a fi cosmopolit, deschiderea spre „străinul cultural” și rămâne consecvență elitismului cultural neomodernist, unui „misionarism”, artistul – mesager al țării sale fiind nu un sedentar, ci un voiajor care face înconjurul lumii, raportând alteritatea la spațiul estic sau occidental, în egală măsură, la aria europeană sau la nivelul planetar. Interesant este de observat că acestui flux modernist îi corespunde la Sorescu și un reflux pe terenul postmodernist, definit în interesul pentru local, regional, deschiderea culturală spre sub-cultură /cultură de masă, spre cultura marginalului, a categoriilor vulnerabile și spre aculturație, ținută mușcător în parodie, mai ales în teatru (*Desfacerea gunoaielor*) – forme concrete ale globalizării și ale pluralismului de după anii '90. Sorescu intuia încă din anii '70, după contactul direct cu țările capitaliste, seismele schimbării de paradigmă. A contribuit deliberat la importul practicilor postmoderniste incipiente; dar a rămas, ca viziune și atitudine, un poet (neo)modernist, refuzând literatura de consum și soluția lui „merge și așa” în teritoriul literaturii. Marin Sorescu s-a dovedit mai receptiv la pragmatica și retorica postmodernistă..

Distincția modernă dintre creatorul specializat, erudit și participantul la actul de cultură s-a reconfigurat, se știe, în postmodernitate: dominant a devenit cel care ține discursul cultural prin intermediul mass-media și al circulației „produsului” cultural față de „cel care, standardizat colectiv, este ținta individuală a acestor mijloace”. Pretutindeni, cultura postmodernă a preluat ruptura dintre ideologic și imaginar care anunța sfârșitul culturii moderne, mulțumindu-se „să o

dezamorseze în mozaicul unor confruntări parcelate, punct-contrapunct”, într-o „cultură de cod slab”, în care s-a instalat „semeiourgul”, producătorul de semnificație [50], cu instrumentarul unei „hermeneutici slabe”, deconstructive (Jacques Derrida) [51].

Lyotard avea dreptate afirmând că postmodernitatea cu metanarațiunile ei nu mai poate oferi discursuri legitimizează în cunoaștere, privindu-le de pe alte poziții: negație, opoziție, identitate, asemănare, analogie, deconstrucție etc și în alte moduri de comunicare. Cunoașterea și comunicarea, de altfel teme comune celor două tipare culturale, nu mai apar decât ca discursuri ale diferenței, ale eterogenului, ale pluralității. Dacă metafora gândirii moderne ar putea fi, cum a și reprezentat-o Marin Sorescu în piesa *Pluta Meduzei*, arborele (ierarhică, arborescentă, riguroasă), metafora epistemologică a postmodernismului este rizomul imaginat de Ihab Hassan, metafora „lipsei de diferență între rădăcină și mlădițe și a schimbului constant cu mediul.”, în care sensul, deși căutat, este mereu amânat, împrăștiat pe trasee multiple [52].

Cultura postmodernității se prefigura pentru Marin Sorescu precum o „uriașă mașinărie a validării prin comparare a diferențelor pe care tot ea le-a produs, iar dialectica diferențierii se răstoarnă în indiferență”, semn că ne situăm în postistorie și hipertelie [53]. Este semnalul pe care dramaturgul l-a dat în *Desfacerea gunoaielor*, piesă „de sertar” scrisă în 1972, sub influența experienței de la Iowa și publicată abia în 1995. Ironistul lucid se întreba dacă „gunoaiile noastre se ridică la nivelul celor mondiale” și nu avusese atunci curajul să dea piesa cenzurii, fapt ușor de înțeles... Această creație demontează mecanismele discursivității totalitare, pe care o bagatelizează prin coborârea în treptele abjecte ale prozaicului (laimotivul „gunoi”) și o subminează prin deturnări și resemantizări, prin repetarea mecanică a unor cuvinte devalitate semantic în limbajul de lemn („muncă”, „desfacere”, „ordine”). Scriitorul reprezenta aici tranzitoriul – element postmodernist semnificativ al deconstrucției discursului ideologic în caleidoscopul prozaizării, al fragmentarismului socio-cultural și al relativizării – piața, coada, mașina cu „importuri” – o mașină cu gunoiul altora. Cuvintele lui Sorescu „aud și pipăie” adevărurile lumii în declin, la fel de atent ca ale maestrului său, Beckett. „Sunt cârțițe ale unei conștiințe inflamate, săpând galerii” [54] pentru aflarea adevărului.

#### Note

[1] Andrew Levy, *The Culture and Commerce of the American Short Story*, Cambridge University Press, 1995, <http://books.google.ro/books?id=YoptobObIUUC&pg=PA170&lpg=PA170&dq=Andrew+Levy,+The+culture+and+commerce+of+the+American+short+story.&source=bl&ots=RkIGwXMxwI&sig=bMRb57zl9dnOX8xtISOzD>

[2] Dick Hebdige, *Subculture: The meaning of style*, Methuen London, (Subcultura și sensul stilului, 1979), apud Sergiu Bălătescu, „Spațiul orașului în subculturile urbane. Un îndrumar pentru cercetările calitative”, în „Revista Română de Geografie Politică”, nr. 2(2), 136-142, <http://www.scribd.com/doc/65772150/Spatiulorasului>

[3] Peter Sloterdijk, *În aceeași barcă. Eșeu despre hiperpolitică*, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2002, apud George State, „Masele plutitoare”, în Observator cultural, nr. 126, iulie 2002, [http://www.observatorcultural.ro/Masele-plutitoare\\*articleID\\_3693-articles\\_details.html](http://www.observatorcultural.ro/Masele-plutitoare*articleID_3693-articles_details.html)

[4] George Bondor, „Construcția nihilistă a lumii sociale”, în Hermeneia, nr. 6, februarie 2011, [http://hermeneia.ro/wp-content/uploads/2011/02/bondor-nr.-6\\_0.pdf](http://hermeneia.ro/wp-content/uploads/2011/02/bondor-nr.-6_0.pdf)

[5] *The Early Researcher Awards Program*. Vezi Mark McGurl, *The Program Era: Postwar Fiction and the Rise of Creative Writing*, <http://www.amazon.com/Program-Era-Postwar-Fiction-Creative/dp/0674033191> și Nora Delaney, Institutionalizing by Degrees: The Program Era by Mark McGurl, [http://criticalflame.org/nonfiction/0709\\_delaney.htm](http://criticalflame.org/nonfiction/0709_delaney.htm)

[6] Michael Hăulică, „Fantasy & science fiction. Creative writing”, în Observator cultural, nr. 491, septembrie 2009, [http://www.observatorcultural.ro/FANTASY-SCIENCE-FICTION.-Creative-writing\\*articleID\\_22420-articles\\_details.html](http://www.observatorcultural.ro/FANTASY-SCIENCE-FICTION.-Creative-writing*articleID_22420-articles_details.html)

[7] Teoria „aripii de fluture” a lui Edward Lorenz afirmă că o mică schimbare într-o parte a lumii poate genera efecte uriașe în cealaltă parte a ei. Programele Creative writing au avut un mare succes în Statele Unite. După Mark McGurl, în 1975 erau 52, în 1984 – 150, iar în 2004, peste 350. „Moda” s-a răspândit în Europa, unde Anglia și Franța au fost totuși, mai reticente la ele, cunoscut fiind conservatorismul lor cultural.

[8] Apud Ion Negreț-Dobridor, *Teoria generală a curriculumului educațional*, Editura Polirom, 2008, p. 240-245

[9] José Ortega y Gasset, *Dezumanizarea artei și alte eseuri de estetică*, Editura Humanitas, București, 2000, refață de Sorin Mărculescu, p. 15

[10] Luc Ferry, Alain Renaut, *La pensée 68, Essai sur l'antihumanisme contemporaine*, Gallimard Paris, 1985 apud Alain Renaut, *Era individului. Contribuție la o istorie a subiectivității*, Institutul European, 1998, prefață de Florin Căntec, p. XII



- [11]Toma Pavel, *Mirajul linvistic. Eseu asupra modernizării intelectuale*, Editura Univers, București, 1993
- [12]Herbert Marcuse, "Omul unidimensional", în vol. *Scriseri filosofice*, Editura Politică, București, 1977
- [13]Dennis Deletant, "Occidentul și disidența din România sub regimul lui Ceaușescu", Școala de Vară Sighet, ediția a VII-a, <http://destinatii.liternet.ro/articol/157/Dennis-Deletant/Scoala-de-Vara-Sighet-ed-VII-Occidentul-si-disidenta-din-Romania-sub-regimul-lui-Ceausescu.html>
- [14]Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 89
- [15]Loren Glass, "Middle Man. Paul Engle and the Iowa Writers'Workshop", în *The Minnesota review*, ns. 71-72, 2009, <http://iwp.uiowa.edu/engle/MiddleMan.pdf> și Mike Chasar, "Remembering Paul Engle", *The Writer's Chronicle*, October/November 2009, [http://iwp.uiowa.edu/engle/Chasar\\_on\\_Engle.pdf](http://iwp.uiowa.edu/engle/Chasar_on_Engle.pdf)
- [16]Vezi, Friedrich Kahnert, Philip H. Coombs, Jack Lyle, *Noile mass-media: un studiu în sprijinul planificării educației*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979, traducere de Dinu Giurcăneanu și Duiliu Zamfirescu după ediția din 1967, publicată de Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură, cu contribuția Comisiei Naționale a R. S. România pentru UNESCO
- [17]Loren Glass, "Middle Man. Paul Engle and the Iowa Writers'Workshop", în *The Minnesota review*, ns. 71-72, 2009, <http://iwp.uiowa.edu/engle/MiddleMan.pdf>
- [18]Vezi [http://www.writinguniversity.org/index.php/main/info/writing\\_at\\_iowa/](http://www.writinguniversity.org/index.php/main/info/writing_at_iowa/) și Christopher Merrill, "Application for Iowa City, USA, to the UNESCO creative cities network", 2007, <http://cityofliteratureusa.org/uploads/application.pdf>
- [19]Loren Glass, "Middle Man. Paul Engle and the Iowa Writers'Workshop", în *The Minnesota review*, ns. 71-72, 2009, <http://iwp.uiowa.edu/engle/MiddleMan.pdf>
- [20]Loren Glass, loc cit.
- [21]Marin Sorescu, *Opere*, vol. VII, *Traduceri*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2007, p. 547-549, notă la 1581
- [22]Virginia Sorescu l-a însoțit în acest program, după cum reiese din corespondența de familie. Vezi G. Sorescu, *Marin Sorescu în scrisori de familie*, Editura Autograf MJM, Craiova, 2008, p. 305
- [23]Participă la program cu o bursă Ford, tipul de bursă pentru scriitorii din țările estice.
- [24]Mărturie despre șederea în Iowa a lui Adrian Păunescu și a soției sale, Constanța Buzea, apar în jurnalul scriitoarei. Vezi Constanța Buzea, *Creștetul ghețarului. Jurnal. 1969-1971*, Editura Humanitas, București, 2009 și recenzia lui Daniel Cristea-Enache, "Marea amărăciune", în *Observator cultural*, nr. 515, martie 2010
- [25]Nina Cassian, *Memoria ca zestre*, vol. 3, Editura Tango, 2010
- [26]IWP Participants by Year, [http://iwp.uiowa.edu/writers/participants\\_by\\_year.pdf](http://iwp.uiowa.edu/writers/participants_by_year.pdf)
- [27]Marin Sorescu, *Opere*, vol. IV, *Jurnal american*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 1142
- [28]Ibidem, p. 1149
- [29]Ibidem, p. 1128-1129
- [30]Aurel Codoban, , „Postmodernismul, o contrautopie ? ”, în vol. *Postmodernismul. Deschideri filosofice. Manfred Frank, Günter Figal, Claude Karnoouh, Matei Călinescu, Aurel Codoban*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 93
- [31]Vezi contextul internațional în 1968 și interesul NATO pentru poziția României, după americanul Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al blocului sovietic cu România*, Editura Rao, 2011, p. 591-592
- [32]Marin Sorescu, *Opere*, vol. IV, *Jurnal american*, ed. cit., p. 1150
- [33]Ioan Ciolănescu, „Nu mi-am propus să devin popular”, în *Orizont*, nr. 29, 16 noiembrie, 1972, p. 2, apud Marin Sorescu, *Opere, V. Publicistică*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 929, notă la p. 1363
- [34]Marin Sorescu, *Opere, V. Publicistică*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 1127.
- [35]Aurel Codoban, op. cit, p. 93
- [36]Ovidiu Țichindeleanu, "Modernitatea postcomunismului", în *Idea*, nr. 24, 2006, <http://idea.ro/revista/?q=ro/node/40&articol=404>
- [37]Marin Sorescu, *Opere*, vol. IV, ed. cit., p. 1071
- [38]Proiectul este un tratat de poetică și figurează în arhiva Marin Sorescu. Este redenumit în 1984: „o secțiune transversală prin versul contemporan” . vezi Marin Sorescu, *Opere*, vol. IV, . Publicistică, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 1530-1531
- [39]Simona Constantinovici, *Sertarele cu ficțiune. Manual de scriere creativă*, Editura Bastion, Timișoara, 2008, p. 72
- [40]Eugen Simion, *Fragmente critice. Mit. Mitizare. Mistificare*, Fundația Scrisul Românesc și Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 257
- [41]Marin Sorescu, *Opere*, vol. IV, . Publicistică, ed. cit, p. 1531
- [42]Eugen Simion, *Fragmente critice. Mit. Mitizare. Mistificare*, Fundația Scrisul Românesc și Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 253
- [43]Marin Sorescu, *Opere*, vol. IV, . Publicistică, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 1579
- [44]Ibidem, p. 1073-1074
- [45]Ibidem, p. 1079



- [46]Höllerer, poet ironist, este autorul cărții *Râsul și plânsul* în literatura unei perioade de trecere. Ibidem, p 1076
- [47]Ibidem, p 1076
- [48]Justo Jorge Padrón folosește sintagma în sensul deschiderii unei imagini asupra ei însăși într-o nouă imagine tot deschisă, operație repetabilă; poemul devine „imaginea unei imagini care invadează totul, o imagine în expansiune” Ibidem, p. 1071-1072
- [49]Eugen Simion, op. cit., p 255
- [50]Aurel Codoban, vol. cit., p. 99
- [51]Jacques Derrida, apud A. Codoban, vol. cit., p. 102
- [52]Apud A Codoban, p. 101
- [53]Ibidem, p. 103
- [54]Marin Sorescu, « *Jurnal inedit IV* », fragment reprodus în revista *Scrisul Românesc*, nr. 3 (67), martie 2009

## Bibliografie:

- Buzea, Constanța, *Creștetul ghețarului. Jurnal. 1969-1971*, Editura Humanitas, București, 2009
- Cassian, Nina, *Memoria ca zestre*, vol. 3, Editura Tango, 2010
- Codoban, Aurel, *Postmodernismul. Deschideri filosofice. Manfred Frank, Günter Figal, Claude Karnoouh, Matei Călinescu, Aurel Codoban*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995
- Conrad, Barnaby, *The Complete Guide Writing Fiction*, Cincinnati, Ohio, 1990
- Constantinovici, Simona, *Sertarele cu ficțiune. Manual de scriere creativă*, Editura Bastion, Timișoara, 2008
- Dana, Robert, *A community of writers: Paul Engle and the Iowa Writers' Workshop*, University of Iowa Press, Iowa City, 1999, la adresa:  
[http://books.google.ro/books?id=Cst06fMEh4C&pg=PA300&lpg=PA300&dq=Robert+Dana+A+community+of+writers:+Paul+Engle+and+the+Iowa+Writers%E2%80%99+Workshop&source=bl&ots=7JzKigsTuE&sig=sivhX4MH5D5sJezvyKsvPh-myoyY&hl=ro&ei=Fl2sTs\\_cDYSj4gS5vZShDw&sa=X&oi=book\\_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBkQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false](http://books.google.ro/books?id=Cst06fMEh4C&pg=PA300&lpg=PA300&dq=Robert+Dana+A+community+of+writers:+Paul+Engle+and+the+Iowa+Writers%E2%80%99+Workshop&source=bl&ots=7JzKigsTuE&sig=sivhX4MH5D5sJezvyKsvPh-myoyY&hl=ro&ei=Fl2sTs_cDYSj4gS5vZShDw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBkQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false)
- Delaney, Nora, *Institutionalizing by Degrees: The Program Era* by Mark McGurl, la adresa:  
[http://criticalflame.org/nonfiction/0709\\_delaney.htm](http://criticalflame.org/nonfiction/0709_delaney.htm)
- Dobrescu, Caius, *Modernitatea ultimă*, Editura Univers, București, 1998
- Kahnert, Friedrich, Coombs, Philip H., Lyle, Jack, *Noile mass-media: un studiu în sprijinul planificării educației*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979
- Lindskoog, Kathryn Ann, *Creative writing: for people who can't not write*, Michigan, 1989, fragmente la adresa:  
[http://books.google.ro/books?id=Swg7ursax6QC&pg=PA189&lpg=PA189&dq=creative+writing+1968&source=bl&ots=Tzy5-0Dgag&sig=zWILRFmsF5HNDGKJSZMeIGzRQW8&hl=ro&ei=p\\_miTuT](http://books.google.ro/books?id=Swg7ursax6QC&pg=PA189&lpg=PA189&dq=creative+writing+1968&source=bl&ots=Tzy5-0Dgag&sig=zWILRFmsF5HNDGKJSZMeIGzRQW8&hl=ro&ei=p_miTuT)
- Marcuse, Herbert, *Scrieri filosofice*, Editura Politică, București, 1977
- McGurl, Mark, *The Program Era: Postwar Fiction and the Rise of Creative Writing*, la adresa:  
<http://www.amazon.com/Program-Era-Postwar-Fiction-Creative/dp/0674033191>
- Negreț-Dobridor, Ion, *Teoria generală a curriculumului educațional*, Editura Polirom, 2008
- Levy, Andrew, *The Culture and Commerce of the American Short Story*, Cambridge University Press, 1995,  
<http://books.google.ro/books?id=YoptobObIUUC&pg=PA170&lpg=PA170&dq=Andrew+Levy+The+culture+and+commerce+of+the+American+short+story.&source=bl&ots=RkIGwXMxwl&sig=bMRb57zl9dnOX8xtlSOzD>
- Marino, Adrian, Sorin Antohi, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie și politică în România*, Editura Politom, Iași, 2001
- Marino, Adrian, *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Editura Polirom, Iași, 1996
- Merrill, Christopher, “Application for Iowa City, USA, to the UNESCO creative cities network”, 2007,  
<http://cityofliteratureusa.org/uploads/application.pdf>
- Pavel, Toma, *Mirajul lingvistic. Eseu asupra modernizării intelectuale*, Editura Univers, București, 1993
- Renaut, Alain, *Era individului. Contribuție la o istorie a subiectivității*, Institutul European, 1998
- Simion, Eugen, *Fragmente critice. Mit. Mitizare. Mistificare*, Fundația Scrisul Românesc și Editura Univers Enciclopedic, București, 1999
- Sorescu, George, *Marin Sorescu în scrisori de familie*, Editura Autograf MJM, Craiova, 2008
- Sorescu, Marin, *Opere, IV. Publicistică*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2005
- Sorescu, Marin, *Opere, V. Publicistică*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2005
- Sorescu, Marin, *Opere*, vol. VII, *Traduceri*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2007
- Stănciulescu, Elisabeta, *Teorii sociologice ale educației. Producerea eului și construcția sociologiei*, Editura Polirom, Iași, 1996
- Șerbănescu, Andra, *Cum gândesc și cum vorbesc ceilalți. Prin labirintul culturilor*, Editura Polirom, 2007

Katherine Verdery, Katherine, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 1994  
 Watts, Larry L., *Ferește-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al blocului sovietic cu România*, Editura Rao, 2011

## Articole, webotecă

Bălătescu, Sergiu, „Spațiul orașului în subculturile urbane. Un îndrumar pentru cercetările calitativiste”, în “Revista Română de Geografie Politică”, nr. 2(2), 136-142, <http://www.scribd.com/doc/65772150/Spatiulorasului>  
 Bondor, George, “Construcția nihilistă a lumii sociale”, în *Hermeneia*, nr. 6, februarie 2011, [http://hermeneia.ro/wp-content/uploads/2011/02/bondor-nr.-6\\_0.pdf](http://hermeneia.ro/wp-content/uploads/2011/02/bondor-nr.-6_0.pdf)  
 Cesereanu, Ruxandra, “Phantasma și atelierul de creative writing” <http://mesmeeacuttita.wordpress.com>, <http://www.phantasma.ro/oniria/ateliere2/atelier1.html>  
 Ciolănescu, Ioan, „Nu mi-am propus să devin popular”, în *Orizont*, nr. 29, 16 noiembrie, 1972, p. 2, apud Marin Sorescu, *Opere, V. Publicistică*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 929, notă la p. 1363  
 Cristea-Enache, Daniel, „Marea amărăciune”, în *Observator cultural*, nr. 515, martie 2010  
 Dennis Deletant, “Occidentul și disidența din România sub regimul lui Ceaușescu”, Școala de Vară Sighet, ediția a VII-a, <http://destinatii.liternet.ro/articol/157/Dennis-Deletant/Scoala-de-Vara-Sighet-ed-VII-Occidentul-si-disidenta-din-Romania-sub-regimul-lui-Ceausescu.html>  
 Hăulică, Michael, „Fantasy & science fiction. Creative writing”, în *Observator cultural*, nr. 491, septembrie 2009, [http://www.observatorcultural.ro/FANTASY-SCIENCE-FICTION.-Creative-writing\\*articleID\\_22420-articles\\_details.html](http://www.observatorcultural.ro/FANTASY-SCIENCE-FICTION.-Creative-writing*articleID_22420-articles_details.html)  
 Gasset, José Ortega y, *Dezumanizarea artei și alte eseuri de estetică*, Editura Humanitas, București, 2000  
 Glass, Loren, “Middle Man. Paul Engle and the Iowa Writers’ Workshop”, în *The Minnesota review*, ns. 71-72, 2009, <http://iwp.uiowa.edu/engle/MiddleMan.pdf>  
 IWP Participants by Year, [http://iwp.uiowa.edu/writers/participants\\_by\\_year.pdf](http://iwp.uiowa.edu/writers/participants_by_year.pdf)  
 Jerz, Dennis G. (Seton Hill University) –<http://jerz.setonhill.edu/about/cv/>  
 Merrill, Christopher, “Application for Iowa City, USA, to the UNESCO creative cities network”, 2007, <http://cityofliteratureusa.org/uploads/application.pdf>  
 Virgil Nemoianu, “Bătălia canonică – de la critica americană la cultura română”, în *România literară*, nr. 13, 1990  
 Pîrvan-Jenaru, Dana, “Elitism și individualism excepționalist în cultura română”, în *Observator cultural*, nr. 151, 7-13 februarie 2008, <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=9510>  
 Sâmihaian, Florentina, „Lectură și scriere creativă”, [http://www.anpro.ro/html/date/s9\\_2008\\_comunicari.pdf](http://www.anpro.ro/html/date/s9_2008_comunicari.pdf)  
 Sorescu, Marin, « *Jurnal inedit IV* », în *Scrisul Românesc*, nr. 3 (67), martie 2009  
 State, George, “Masele plutitoare”, în *Observator cultural*, nr. 126, iulie 2002, [http://www.observatorcultural.ro/Masele-plutitoare\\*articleID\\_3693-articles\\_details.html](http://www.observatorcultural.ro/Masele-plutitoare*articleID_3693-articles_details.html)  
 Ștefănescu, Crisula, „Raport al Secției de cercetare” conduse de M. Șafir, „Radio Europa Liberă” München, din Arhiva 1989, de la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, în *Jurnalul*, „Guvernul este criticat la capitolul drepturilor omului”, 19 iunie 2009, <http://www.jurnalul.ro/scinteia/jurnalul-national/guvernul-este-criticat-la-capitolul-drepturilor-omului-511948.html>  
 Țichindeleanu, Ovidiu, “Modernitatea postcomunismului”, în *Idea*, nr. 24, 2006, <http://idea.ro/revista/?q=ro/node/40&articol=404>  
[http://www.writinguniversity.org/index.php/main/info/writing\\_at\\_iowa/](http://www.writinguniversity.org/index.php/main/info/writing_at_iowa/)